

Az emberi tudat fejlődésének nyomában

Merlin Donald: *A Mind So Rare: The Evolution of Human Consciousness*

Donald (1991) korábbi, *The Origin of the Modern Mind: Three Stages in the Evolution of Cognition and Culture* című könyvében kritizálta a homunculus, a fejünkben lévő kisember gondolatát, és a kultúra szerepe mellett érvelt a tudat kialakulásában. Az *A Mind So Rare: The Evolution of Human Consciousness* című könyve az emberi tudat evolúciójának, valamint a kultúrával és a társadalommal való kapcsolatának mélyreható feltárása. A szerző az emberi megismerés és a kultúra időbeli együttes fejlődésének bonyolultságát térképezi fel, kezdve az emberi evolúció korai szakaszától egészen napjainkig. Egyedülálló perspektívát mutat be a témában, kiemelve a kultúra és a nyelv szerepét az emberi elme alakításában. Bár a könyv 21 éve jelent meg először nyomtatásban, napjainkban a mesterséges intelligencia elterjedése ismét aktuálissá tette a kérdést, hogy mitől egyedi az ember, milyen jellemzői vannak az elmének, és vajon lehetséges-e ezt mesterségesen létrehozni.

Donald ötvözi a különböző tudományágak – többek között az antropológia, a pszichológia, a filozófia és az idegtudomány – kutatásait, hogy átfogó képet festhessen az emberi tudat evolúciójáról. Rávilágít azokra a különböző kognitív változásokra, amelyek a korai emberek nyelvének és kultúrájának kialakulásával végbementek, és arra, hogy ezek a fejlemények hogyan alakították ki a mai gondolkodásunkat és világhézagunkat.

A szerző a Marshall MacLuhan nevével fémjelzett kanadai hagyomány képviselője is, amely pszichológiai megközelítésben

vizsgálja a kapcsolatot a közlési eljárások, valamint a modern világban alkalmazott kommunikációs technikák és az ember lelkiállapota között (Pléh, 2001). Épp ezért az *A Mind So Rare* magával ragadó olvasmány mindazok számára, akiket érdekel az emberi elme működése. „A könyv azonban nem könnyű olvasmány.” (Komenczi, 2013) Donald személyes tapasztalatokra és anekdotákra is támaszkodik, hogy szemléltesse mondanivalóját, így a könyv egyszerre informatív és szórakoztató.

Donald könyve, mint a legtöbb történet, egy problémával kezdődik: hajlamosak vagyunk a tudatot olyan privát helynek tekinteni, ahová senki más nem juthat el. Sőt, mint rámutatott, a pszichológia által befolyásolt modern nyugati kultúrában még a romantikus művészetünk is arról igyekezett mesélni, amihez senki másnak nincs hozzáférése: a mi élményeinkről; ő azonban megkérdőjelezi ezt a képet, hangsúlyozva a tudat funkcionális és társadalmi szerepét.

A tudat magánjellegén való elmerengéssel az a probléma, hogy elrejtje annak társadalmi eredetét, funkcióját és beteljesülését. Azért van tudatunk, hogy segítsen nekünk tervezni, más elmék megértése révén egyébként dolgozni (pl. háborúkat vívni, és megértetni önmagunkat). Hogy egy kicsit több kontextust adjunk hozzá, érdemes azt is megjegyezni, hogy a kognitív tudósok is ezt követték; ők az elme működését próbálták megmagyarázni, kizárólag az agy szerkezetét vizsgálva.

Donald könyvében egy olyan tudat-koncepciót mutat be, amely három tudatszintet különböztet meg. Mint elkötelezett

evolúciós gondolkodó, ezeket különböző állati életmódokhoz és idegrendszeri szerveződési fokokhoz kapcsolja. A tudat azonosítható fejlődési lépcsőkön halad keresztül, amelyek a közvetlen környezet-től való fokozatos leválást teszik lehetővé, annak a gondolatmenetnek megfelelően, amit Donald is Hebb nevéhez kapcsol. Mondhatni a tudat funkciója a nagyobb szabályozási tér kialakítása (Pléh, 2001). Ez azonban még nem elég az emberi tudathoz. A sajátosan emberi tudathoz további tényezők kellene: „kiterjedtebb agyi végrehajtó rendszer, rendkívüli agyi plaszticitás, nagyon kiterjedt munkaemlékezeti kapacitás, s különösképpen az az agy-kultúra szimbiózis, amit én ‘mély akkulturálódásnak’ nevezek” (Donald, 1991. 11.).

Donald tehát megpróbálta megfordítani azt a tendenciát, hogy a koponyánk belsejébe nézzünk. Ahogy az előszóban fogalmazott: „Az emberi értelem megértésének kulcsa nem annyira az egyéni agy tervezése, mint inkább a sok agy szinergiája” (Donald, 1991. 13.). Azt állította, hogy meg kell értenünk a tudat és a kultúra együttes fejlődését.

Miután megállapította a problémát, a tudat szolipszista stílusú megközelítését, miszerint közvetlen tudással csak önmagunkról rendelkezünk, vagyis önnön létünk az öntudat bizonyosságában megalapozott, míg minden más lét és létező ennek a tudatnak a függvénye, Donald amellett érvelt, hogy a tudat funkcionális. Vagyis az úgynevezett keményvonalasokkal szemben, akik tagadják a tudat létezését vagy hasznosságát, azt állította, hogy a tudat – ahogy történelmileg gyakran tartottuk – a mi fénylő csillagunk. A tudatosság különböző szintjeiről is beszélt, megnyitva ezzel például az ajtót, hogy legalább az állati tudatosságot fontolóra vegyük, amit hagyományosan elvetettünk.

A könyv „kincse” azokban a kapcsolatokban rejlik, amelyeket a kultúra és a tudatosság között igyekszik felállítani. Donald szerint az a figyelemre méltó bennünk, hogy nagyon sok minden, ami vagyunk, tanult; az enkulturáció eredménye vagyunk.

Az evolúció keretében Donald biokultúráról beszél, vagyis arról, hogy társadalmi szokásaink olykor olyan nyomot hagytak a biológiánkon, hogy már nem tudunk könnyen, vagy egyáltalán nem tudunk a társadalmon kívül létezni. Az a tény, hogy tudatosak vagyunk, lehetővé tette számunkra, hogy többek legyünk az agyunknál; és többek, mint a kollektív cselekedeteink. Az evolúció megadta nekünk a variabilitás képességét.

A 20. századi értelmiségiek egyik központi témája a nyelv volt; de Donald még itt is a tudatosság fontosságát dicséri a nyelvtanulással szemben, például Pinkerrel és azokkal szemben, akik e képességek veleszületettségét hangsúlyozzák.

Az evolúció keretében Donald biokultúráról beszél, vagyis arról, hogy társadalmi szokásaink olykor olyan nyomot hagytak a biológiánkon, hogy már nem tudunk könnyen, vagy egyáltalán nem tudunk a társadalmon kívül létezni. Az a tény, hogy tudatosak vagyunk, lehetővé tette számunkra, hogy többek legyünk az agyunknál; és többek, mint a kollektív cselekedeteink. Az evolúció megadta nekünk a variabilitás képességét.

Donald szerint az emberi fejlődés három egymást követő reprezentációs rendszer kialakulásán alapul. Az emberi evolúció lényege az eltérően strukturált tudás. Az emberi fejlődés e három szakaszát a mimetikus kultúra, a mitikus kultúra és az elméleti kultúra korának nevezi.

A szerző elmélete szerint a főemlős-tudatosság az epizodikus kultúra szintjéig fejlődik. Az epizodikus kultúrában a tudásunk az általunk tapasztalt eseményekre korlátozódik, és mindig kontextuális

jellegű. Az igazi emberi fordulatot a szociális szemantika megjelenése hozza el, amely lehetővé teszi a közös tudás létrejöttét, és meghaladja a szolipszista rendszert.

Donald szerint a mimetikus kultúra jóval azelőtt, mint a mai értelemben vett természetes nyelv, mintegy másfél millió évvel ezelőtt jött létre. Ez a kultúra a szándékos testrepresentáció világát hozná létre, amely intencionális, generatív (nyitott rendszert alkot), kommunikációs szándékot hordoz, tárgyakra utal (referenciális) és belülről előhívható reprezentációkat használ. Közége a vizualitás és a motoros mozgás.

A mimetikus kultúra fejlődése rendkívül lassú, és változása is lassabb. Ennek oka, hogy a mimetikus kultúra mindig szorosan kapcsolódik az epizodikus tapasztalatokhoz, és tartalmi az epizodikus ismereteken alapulnak, így nagyban függnek a kontextustól. Donald könyvében kiemeli, hogy az út a természetes nyelv felé nem a hangzó nyelv specifikus adaptációin keresztül vezet, és nem a moduláris változások a döntőek.

Szerinte a nyelvi kultúra narratív jellegű, és az elbeszélés segítségével történik a gondolati integráció. Ezért nevezi mitikusnak ezt a tudásszervezési formát. Az elbeszélések révén alakulnak ki azok a mítoszok, amelyek integrálják a különböző kultúrákat. Az elbeszélés központi szerepet játszik mind a kultúra kialakulásában, mind pedig a változásában.

A harmadik fordulat az elméleti kultúra létrejöttét jelenti, amely a külső szimbolikus tárolási eszközök felfedezésével jár együtt. Az írás bevezetésével új külső tudástároló rendszer jön létre. A külső emlékezet számos fizikai tárgyban megvalósulhat, korlátlan, állandó és mindig hozzáférhető. Ez a rendszer lehetővé teszi az elvonatkoztatást és a gondolatok építését. Ezután beszélhetünk szimbolikus elméleti kultúráról, amely később a nevelés fő irányítója lesz, mint egy olyan rendszer, amely felettünk áll és független tőlünk. Az írásbeliség átalakítja az emlékezeti szerveződést is. Nem szükséges mindent mindig az agyunkban tartanunk, hiszen a kultúra

a rögzített ismeretekkel olyan, mint egy nagy nyomtatott enciklopédia. Az agyunkban csak célzásokat kell tárolnunk erre a rendszerre.

Kulturális szokásaink viszont nyomot hagytak rajtunk, számos módon, például a nyelv révén, a társas létezésre hajlamosítva bennünket. Azért járunk iskolába, egy közintézménybe, hogy tanuljunk; a társadalom számára értékesnek ítélt képességeket fejlesszünk; és még amikor magunknak írunk könyveket (Donald esetében azért, hogy táplálja kíváncsiságának „szörnyét”), akkor is van egy ki nem mondott célközönség: a magamfajta emberek, akiket érdekel, amit mondani akar. Donald azonban rámutat olyan esetekre, mint például az olvasás, ahol kulturális képességeink meghaladták biológiai alkalmazkodóképességünket: nincs speciális modulunk az olvasáshoz; inkább, mint mondta, az olvasás a meglévő képességek, például a látás és a nyelv használatára támaszkodik.

Donald azzal fejezi be könyvét, hogy azt állítja, a tudat diadala az, hogy viselkedésükön keresztül önmagára, ami egyébként a régi spekulatív filozófusok célja volt: az elme és a világ egysége Istenben; de ez túlmutat Donald saját pszichológusi törekvésein.

A szélsőségek elkerülésének kulcsa szerintem a Donald által hangsúlyozott evolúció fogalmában rejlik. Mi egy dinamikus folyamat részei vagyunk, ahol a környezet, a kultúra és a biológia kölcsönhatásban van egymással.

Ha nem voltam túlságosan kritikus ebben a recenzióban, az annak köszönhető, hogy úgy gondolom, Donaldnak igaza van, érvei meggyőzőek voltak az általa felhozott példák és szempontok alapján. Donald tézisének végkövetkeztetése a következő: a megismerésről szóló viták mindkét oldalt figyelembe kell vennünk, és ha szükséges, szintetizálnunk kell; a tudatosságnak vannak egyéni és társadalmi aspektusai, valamint a viselkedésnek automatikus és metakognitív dimenziói (pl. mennyire vagyunk tudatában önmön gondolkodási folyamatainknak).

Donald érdeme tehát abban rejlik, hogy hozzájárul ahhoz, hogy a szélsőségek közötti középút felé forduljon a szemléletünk, hogy kifinomultabb megértést nyerhessünk kényszerhelyzetünkről (heideggeri megfogalmazásban), mint tudatos egyének egy adott társadalmi

kontextusban. Egymástól való távolságunkban, egyedül, közös közelségben vagyunk, együtt.

Donald, M. (2001). *A mind so rare: The evolution of human consciousness*. Norton.

Köszönetnyilvánítás

A recenziót szeretettel és tisztelettel ajánlom, Prof. Dr. Komenczi Bertalannak, akinek hála megismerkedhettem a fenti

művel PhD tanulmányaim alatt. Ezúton is köszönöm támogatását és a sok jó tanácsot a recenzió elkészítéséhez.

Négyesi Péter

*Eszterházy Károly Katolikus Egyetem
Neveléstudományi Doktori Iskola*

Irodalom

Donald, M. (1991). *The origin of the modern mind: Three stages in the evolution of cognition and culture*. Harvard University Press.

Komenczi, B. (2013). *Merlin Donald: A mind so rare*. <http://komenczi.ektf.hu/merlin-donald-a-mind-so-rare/>

Pléh, Cs. (2001). M. Donald: A mind so rare. In Nyíri, K. (szerk.), *A 21. századi kommunikáció új útjai*. MTA Filozófiai Kutatóintézete. 255–266.